

ALKALMAZOTT MÓDSZEREK, VONATKOZÓ IRODALOM

Források

A felmerülő problémák és hipotézisek indokolták az eredeti dokumentumok vizsgálatát és közzétételét. Mivel a téma előzmények nélküli, így az első feladat volt az alap kutatás elvégzése, az új ismeretek leírása és rendszerezése. Ezért elsődleges forrásként eredeti levéltári dokumentumokat vizsgáltam.

- a) A háromnemzetiségű Mezőberény múltját vizsgálva lefordítottam id. Jeszenszky Károly „Osada Mező-Berény” című, biblikus cseh nyelven írott, 1861-ben kiadott művét, mely a település és az evangélikus egyház történetére vonatkozóan tartalmaz értékes adatokat.
- b) Vizsgáltam az eddig említés nélkül maradt helytörténeti dolgozatokat, kéziratokat, feljegyzéseket. Így pl. Molnár Ambrus településtörténeti leírását és Dedinszky Gyula kéziratát a békéscsabai tanítók által írt tankönyvekről.
- c) A korabeli egyházi és iskolai viszonyok feltárása miatt egyházi anyakönyveket, püspöklátogatási jegyzőkönyveket, évkönyveket, hivatalos egyházi kimutatásokat, beszámolókat, eredeti dokumentumok gyűjteményét, vegyes kéziratokat, hivatalos és magánleveleket, egyházi utasításokat, központi rendeleteket. Canonica visitatio iratokat, a Békés-Bánáti Egyházmegyére vonatkozóan (1791, 1854, 1877-es évekről), megyei esperességi gyűlések, lelkész-értekezletek, tanácskozások jegyzőkönyveit.
- d) Az elemi iskolák történetére vonatkozóan:
  - A „Mezőberényi Ágost. Evang. Szláv Egyház Fiú Tanodáinak” viszonyait s ügyeit magában foglaló jegyzőkönyvet 1843–1891. (OEL. II/1./36.)
  - A „Mezőberényi Ágost. Evang. Szláv Egyház Leány Tanodának” viszonyait s ügyeit magában foglaló jegyzőkönyvet 1843–1891. (OEL. II/1./37.)
  - „Protocollumát a nagy-károlyi és az 1823. eszt. fogva mezőberényi aug. vall. követő oskoláknak. Az 1821-dik és következő esztendőből.” (Megyei Könyvtár, Békéscsaba)
- e) Az esperességi latin gimnázium történetére vonatkozó iratokat.
  - Például: Labores probatissimi Studiosis Classicum Rhetorica at Philosophica ex hibiti. Anno MDCCCXXIX. (Szarvas, XXX. 15. F.)
  - Conspectus Examinis Publici semestri altero Anni 1830–31. (Szarvas, XXX. 32. F.)
  - A mezőberényi ev. gimn. történetére vonatkozó iratok gyűjteményét 1802–1834. (Szarvas, XXX. 23. F.)

Saját kutatásaimon kívül a hazai evangélikus szlovákok életére vonatkozó egyháztörténeteszek, etnográfusok munkáiból is merítettem.

Eljárások és módszerek

Egy szlovák nyelvszigeten kialakult kulturális rendszert és annak változását, a közösségi-szellemi kultúra etnokulturális változásait, e változások mozgását, irányát és formáit vizsgáltam meg.

A kultúra–nyelv–közösség kapcsolatát történeti folyamatként szemlélem, a kulturális rendszerekre jellemző vertikális és horizontális tagoltságot figyelembe véve, vagyis egyrészt e különböző történeti korok kulturális elemeit hordozó tagoltságát, másrészt a néphit, a vallástudat és a magas kultúra rétegezetségét.

Munkám elsősorban leíró, történeti módszert alkalmazó. Az egyes események, folyamatok leírása, elemzése mellett ezek egymáshoz való viszonyának vizsgálatában összefüggésfeltáró, általánosításokat megfogalmazó. A dokumentumok vizsgálatánál a leírás, a dokumentumelemzés, a tényfeltárás módszerét használtam. A feldolgozásnál statisztikai módszereket, szöveges elemzést és értékelést alkalmaztam. Az eseményeket kellő objektivitással szemlélem, szlovák nemzetiségüként saját nemzetiségem kultúrtörténeti értékeit vizsgálva mellőzöm az etnocentrizmust, s megfelelő relativizmussal kezelem az ok-okozati összefüggéseket.

I. A vonatkozó kisebbség vizsgálatát illetően a fenti megközelítés szerint az alábbi elméleti alapvetésből indultam ki.

Szlovák kultúrán az anyanyelvhez kötött kulturális elemet értem, *nemzeti kultúrán* pedig azt a nemzeti kultúrától eltérő sajátos tartalmat és kulturális folyamatot, amely egy adott rendszer része.⁵ *Kulturális identitáson* azt, amely kialakulásának és megőrzésének az a feltétele, hogy az egyén ismerje azt a kultúrát, amelynek hordozója, s amely önazonosságában és életvitelében segíti.⁶ Az *etnikum* kifejezést a következő értelemben használom: Clifford Geertz szerint „az etnikum primoriális kötelék, amely a közös vérből, vallásból, nyelvből és egy helyhez vagy szokáshoz fűződő ragaszkodásból származik. Ezek az etnikai kötelékek, amelyeket az egyik generáció ad át a másoknak, és megkülönbözteti a csoporttagokat a csoporthoz nem tartozóktól az alapszemélyiség és a csoport identitás kifejezéseit. Ezek a kötelékek természetiek és szellemiek.”⁷ A *kultúra* E.B. Tylor értelmezése szerint: „a kultúra az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokásokat, valamint olyan más képességeket és sajátosságokat

---

⁵ GYIVICSÁN 1993c. 19.

⁶ MN 2000. 622.

⁷ HOLLÓS 1995. 92; BROMLEJ 1976; SÁRKÁNY 2000.

kat, amelyekre az ember mint a társadalom tagja tesz szert”.⁸ Munkám írásakor részben a kulturális antropológia területét is érintem, amikor a kultúra fejlődésének és terjedésének, valamint a szlovák nemzetiség és a kultúra viszonyának változásait vizsgálom.⁹ A kérdéses időszakban a hagyományos néprajz eszközeivel vizsgálom a népi kultúrán belül a népi vallásosságot.¹⁰ Egyházi „magas kultúrán” olyan szellemi kulturális teljesítményeket értek, amely az egyházhoz kapcsolódó értelmiség – lelkesek, tanítók – írásbeli megnyilvánulásai.¹¹

*A kultúrát egységes struktúrájának tekintem, amelynek részei a társadalom és a kultúra összefüggéseinek rendszerében ragadhatók meg. Egy kultúra bemutatása így a struktúra dinamikus és történeti jegyeinek egymáshoz kapcsolódó értelmezése és leírása. Be kell mutatnunk azt, hogy az egyes kulturális elemek hogyan funkcionálnak, a rendszeren belüli elemek hogyan kapcsolódnak össze egymással, s a rendszer mint egész, milyen viszonyban van a környezetével.*¹² A kultúra felépítését így az egyes elem-komplexumoknak elrendeződése és egymáshoz való viszonya adja. Benne *kulturális elemen* azt a legkisebb alkotóelemet értem, amely még hordozza az adott kultúra egyedi vonásait. *A kultúra rétegeinek vizsgálatakor* a különböző időszakokból származó elemek együttesének elemzése történik. Vagyis az adott időszakban leírt kultúra különböző időszakokban létrejött elemeket tartalmaz, és történetileg szemlélve ezek az elemek kialakulási korszakokra, rétegekre bonthatók.¹³ *A kultúra változásának* megfigyelésekor a folyamat formái és szerkezeti változása mellett elsősorban a tartalmi átalakulásra figyeltem, továbbá az adaptációra, az akkulturáció módjára, az átvételekre, a belső fejlődés folyamatára, az integrációra, az asszimiláció mértékére. Megfigyelésemet az motiválta, hogy rávilágítsak: a mezőberényi szlovákság a kulturális közelségében élő magyar és német nemzetiséggel milyen azonosságot ér el, a magasabb szintű, számarányában folyamatosan a növekvő többségi kultúrához hogyan hasonul kulturálisan, s milyen akkulturációs folyamat rajzolható meg. Izgalmas kérdés, hogy a három kultúra egymásra gyakorolt hatásában, *kulturkontaktusában* milyen a kulturális elemek cseréje, vagy mennyire egy irányú vándorlása.

A kultúraváltozás eszközeit tekintve fontos, hogy az *átvételt* a kulturális javakat, ismereteket, elveket, normákat hogyan fogadják el, s jelent-e ez aktív alkotótevékenységet, esetleg változatlan vagy módosított átvételt jelent-e. Ezek a társadalmi, formai és funkcionális jellegű átvételek felismerhetők, avagy sem. A fo-

⁸ A kultúra más meghatározásához Ralph, Lipton: „Azon ismeretek, attitűdök és egyéni viselkedésminták megszokott összessége, amelyek közösek és öröklődnek az adott társadalomban” (HOLLÓS 1995. 16.); BOAS 1975. 10–11, 73–85; BIRKERT-SMITH 1969. 368–433.

⁹ BIRKERT-SMITH 1969. 18–22. A témához kapcsolhatóan írja Bromlej: „A múlt és a mai kor néprajzi kutatása a néprajztudomány, a történelem és a szociológia szinkron jellegű strukturális és a vertikális diakron jellegű történeti-genetikai módszer alkalmazását jelenti.” BROMLEJ 1976. 307.

¹⁰ BURKE 1984. 362–369.

¹¹ BURKE 1984. 362–369; BIRKERT-SMITH 1969. 399–415.

¹² BROMLEJ 1976. 62–63; BOAS 1975. 10; BARABÁS 1963.

¹³ BARABÁS 1963; GRÄBNER 1911.

lyamatba beépülő átvételek, amelyek lassú átalakuláson mennek át, lépcsőzetes, alig felismerhető változásukban felismerhetők-e? A *belső fejlődés* fogalma alatt így a kulturális folyamat azon változását értem, mely során az átvétel adaptációjából egy minőségileg új keletkezik, melynek használata tartós és széleskörű.¹⁴ *Kulturális adaptáció* alatt más kulturális javak válogató átvételét értem, s azt figyelem, hogy honnan veszi át ezeket a közösség, és milyen magatartást tanúsít a közösség az új jelenségekkel szemben. *Kulturális integráción* olyan egységesülő folyamatot értek, amelyben az egyes kulturális elemek egymáshoz igazodnak.¹⁵ *Dezintegráción* az egységes kultúra felbomlását, az egységet biztosító elemek értékvesztését értem. *Kulturális hanyatláson* a kultúrát alkotó jelenségek megszűnését, amelyek helyébe nem kerülnek új elemek. *Interkulturalitáson*: a többnyelvű és kultúrájú, multikulturális rendszeren belüli, az elsősorban internetikus kapcsolatokról eredő kulturális és szellemi kölcsönhatás, mely kulturális elemek átvételét, átadását, adaptációját jelenti, és alkotó folyamatként jön létre főleg az egyházi és polgári kultúra rétegében.

Etnikai kulturális modell. A magyarországi szlovákok körében, az egyes nyelvszigeteken, illetve településeken különböző felépítésű, több variánst képviselő etnikai kultúrák működnek. Ezek a modellek különböző típusokba sorolhatók. Mezőberény szlováksága olyan modell, olyan XIX. századi polgári kultúrához kötődő kulturális rendszer, amely a XIX–XX. században formálódott ki, s lett a XX. század második harmadára a kulturális feloldódás, az akkulturáció színtere. A környező szlovákok lakta településektől való eltérést részben objektív tényezők befolyásolták, mint a település gazdasági–kulturális–kereskedelmi kapcsolata, városi fejlődése, a polgárosodás, a harmadik nyelv, a közös magyar nyelv kommunikációs színtereinek gyors felerősödése, az anyanemzettel való kapcsolat megszűnése s az első világháború utáni internetikus kapcsolatok megerősödése. Másrészt szubjektív tényezők is szerepet kaptak. A kezdeti kultúraépítésben az erős nyelvi és vallási önazonosság-tudat, mely egymást erősítve hozzájárult az egységes szokásrend kialakulásához, a közös kulturális értékek áthagyományozódásához.

Az endogámia, a közösség zártsága és belső mentalitása, nyelvi értékorientációja tette stabilá a letelepedés után kétszáz évvel is a földrajzilag elkülönülő közösségeket.

Az anyanyelvi kulturális kommunikáció lehetősége – mint már említettük – a XX. századtól gyengül, amikor a népi kultúra kezd háttérbe szorulni, a polgári (elit) kultúra megerősödik, s az egyházi magas kultúra hatása már nem mérhető. A *tagolt, háromrétegű kulturális modell*hez sorolható Mezőberény, melyben a népi, egyházi és magas kultúra megtalálható volt az 1800-as évek elejétől, a tudós-lelkész és tanító, tanár-egyénségek megjelenésétől a XX. századi felgyorsult polgári fejlődés befejeződéséig számítható. Ez időben a régiót meghatározó szellemi kisugárzása volt a háromnemzetiségű, többségében szlovákok lakta Mezőberénynek.

¹⁴ BARABÁS 1966. 572–576.

¹⁵ MH 1963.

A XX. századtól kezdve fokozatosan válik a háromrétegű kultúra kétrétegűvé, egyházi és népi kultúrára elkülönül, majd egyrétegűvé – az 1850-es évektől – kizárólag népi kultúrává alakul – állapítja meg Gyivicsán Anna az etnikai kulturális modellek tárgyalása kapcsán.¹⁶ Mezőberény szlováksága körében hamarosan kialakult a letelepülés után a kétnyelvűség, mivel a városi közigazgatás, az egyház, az iskola egyre nagyobb teret adott a nemzetiségek közös nyelvhasználatának. Ennek következtében szlovák–magyar *duális modellről* beszélhetünk nyelvi értelemben. A nyelvilleg zárt kulturális rendszer csak az 1820-as évekig maradt fenn. A reformkori intézkedések előtt Mezőberény már igyekezett megfelelni a kor kihívásának, és az iskolában jutalmazta a magyarul jól beszélőket, a gimnáziumban bevezette a magyar nyelven való tanítást, és az evangélikus egyházban egyre nagyobb rendszerességgel szólt az ígéhirdetés magyar nyelven. A kétnyelvűvé válásban a szlovák nyelv az egyházi és a népi vallásosságban élt a legtovább. A tradicionális szokásokban a nyelv háttérbe szorultságával a hagyományok is elsoványodtak, csak néha található egy-egy szlovák elem. A párhuzamosan egymás mellett élő egy nemzetiségi kultúrán belüli dualitás a fölérendeltségből egyenrangúvá, majd a szlovák nyelv szempontjából olyan mellérendeltségűvé változott, melyben a XX. század harmadik harmadára a *magyar nyelvű kulturális elem* dominál. Ez olyan akkulturációs folyamatot jelent, mely felbomlasztotta az egész tradicionális kultúrát, s a kisebbség teljes értékrendjét. A kulturális identitás és értékorientáció szempontjából a mindvégig kétnyelvű modell *destruktívnek számít*.¹⁷ A szlovákság történetének teljes kulturális folyamatában a nyelvhez kötött elemeit lassan és fokozatosan elveszíti. A magyar nyelvű szokásrendszereket fokozatosan átvették a XX. század elejére, s azok a szlovák kultúrában már betöltötték funkciójukat. A konstruktivitás a kultúra virágzásának elején közvetett módon érvényesült csak.¹⁸ Ezzel a kérdéssel alább, a harmadik rész foglalkozik részletesen.

II. A jelen iskolakultúránk feletti gondolatok adták az élet kínálta *kutatási téma kiindulópontját*. A történetiségbe ágyazott problémák megvilágítása, a társadalomtudományos vizsgálódás és kutatás nem választható el a gyakorlattól, mivel annak éppen a mindennapi élet kialakulására kell hatással lennie. Éppen ezért, amikor a helyi iskolai állapotok bemutatása az elsődleges cél, nem támaszkodhatunk kizárólag a pedagógiai megközelítésekre. „Egyértelmű, hogy az olyan jellegű tudomány, mint a pedagógia, az élet, a történelem, a társadalom és saját történetiségének ismerete nélkül nem képes önmaga értelmezésére. Ezért a pedagógiának ezekről a körülményekről, minden társadalmi–politikai rendszerről, érdektől, kényszer-

¹⁶ GYIVICSÁN 1993c. 232–256; GYIVICSÁN 1996. 45–56; GYIVICSÁN 2001. 106–108.

¹⁷ GYIVICSÁN 2001. 112.

¹⁸ GYIVICSÁN 1992. 187–196; GYIVICSÁN 1993c. 130–149; GYIVICSÁN 2002a. 5–59; GYIVICSÁN 2002b.

től mentesen, úgymond »tisztá« tudományként történő értelmezése megvalósíthatatlan illúzió” – állapítja meg W. Kron.¹⁹

Munkám az iskola szervezeti kérdéseivel és azok pedagógiai jelentőségével foglalkozik. Kutatási témaegységeim az iskola valóságának elemzésére és értelmezésére irányulnak. Így figyelemmel kísérem az iskola szervezetét, szereplőit, az oktatást mint szociális történést, ennek megjelenési formáit, az iskola társadalmi, jogi, művelődéspolitikai hátterét. Nem térek ki az iskolán kívüli területekkel való együttműködés lehetőségeire és formáira, így nem vizsgálom a család, az iskolán kívüli művelődés színterét, és csak érintem a tanítóképzést. Dolgozatomban általános didaktikai szempontból igyekszem a tanítási és tanulási folyamatok elméleti és gyakorlati modelljeit bemutatni. Figyelmet fordítok az oktatási célokra és tartalmakra, a módszerekre és eszközökre, a központi és helyi tantervekre. Munkámat egyben pedagógia történeti munkának is tekintem, melyben a kijelölt időszakra vonatkozóan azt vizsgálom, hogy hogyan alakult a helyi szlovákság nevelése és művelődése, vagyis milyen volt a népiskola történeti fejlődése.

Az iskola jelenségének tudományos megközelítésekor abból a megismerő törekvésből indulok ki, amely az iskola által történő szocializáció jelenségeire, feltételeire és struktúráira irányulnak. Kutatásaim így a makro- és mikroszintre vonatkoznak, abból a célból, hogy kölcsönös összefüggéseket tárjanak fel. A szocializációkutatás²⁰ három megközelítési módja közül csak a következőket emelem ki: a társadalomelméleti rendszerből azokat az alrendszereket, amelyek vizsgálják a nevelési rendszer és politikai rendszer, valamint a társadalmi struktúra összefüggéseit.

Az iskolát az alábbi szempontok szerint vizsgálom:

1. *Szervezetelméleti megközelítésben* az iskolát racionalizált, nyitott rendszernek tekintem, amelyben a tevékenység célra irányul, és amelyben a kapcsolatok szigorúan formalizáltak. Ilyen vonatkozásban az iskola formalizált, például szerepek és célok tekintetében. „A célok pontos meghatározása sok mindenben megmutatkozik: törvényi és rendeleti szinten határozzák meg például a nevelési és művelődési célokat, valamint a tantervek célorientáltságában és tartalmaiban, illetve az oktatás szakmai célorientáltságában. A formalizáltság magas foka és nemzeti forma célorientáltsága az iskola esetében előre meghatározott, és a résztvevők számára kikerülhetetlen. Ezen túlmenően két ismertetőjegy rendkívüli súlya a törvényi és a hagyományos legitimáció által teremthető meg. A külső meghatározottság és a strukturális ismertetőjegyek legitimációjának két szintje az iskolát mint pedagógiai szervezetet bürokratikus szervezetté teszi, és ez a külső meghatározottság egyben lehetővé teszi az uralom különböző formáinak kialakulását és megvalósulását, továbbá a szakmai és társadalmi jellegű terepviszonyokba és célokba való beleszólás lehetőségének

¹⁹ KRON 2001. 19.

²⁰ KRON 2001. 12.

egyenlőtlen eloszlását” – írja Kron. Majd folytatja: „Racionális rendszerként működő szervezet felől nézve az iskola pedagógiai szervezatként a cél szempontjából racionális képződmény, melynek célja felnövekvő nemzedéknek az osztársadalmi érdekek alapján történő formálása és támogatása”. Nyitott rendszer, amelyet működő szervezatként úgy alakítanak ki, hogy kívülről hozza az „információkat, a forrásokat, az ötleteket, eszközöket és munkatársakat”.²¹

2. Rendszerelméleti megközelítésben makrotársadalmi szinten a nemzetiségi kultúrában a működő strukturális mechanizmust vizsgálom, amelyben nagy szerepe van az egyének közötti és egyénen belüli mikrotársadalmi szintnek is. Állításomat T. Parsons-nak a társadalmi folyamatok rendszerelméleti vizsgálatának teoretikusa szerinti elmélettel igazolom. Szerinte az egyes szintek rendszerimmanensek. Ez megmutatkozik az általa felvázolt négy rendszer – az organikus, illetve a szervezeti rendszer, az egyes individuumok személyiségének rendszere, a szociális rendszer, a kulturális rendszer – és azok funkciói összefüggéseinek megkülönböztetésében. A társadalmi folyamatok meghatározásakor és céljainak kitűzésekor a kulturális rendszeré az elsőség. A minden szociális rendszer által az alrendszerrel szemben alkalmazott „végrehajtó apparátus” biztosítja, hogy a szocializációs és nevelési folyamatok szabályszerűen menjenek végbe. Az egyén és a társadalom között zajló alapvető folyamatban ilyenképpen a társadalom rendje, normái, szabályai stb. által mindenkor érvényesíti akarátát az egyénnel szemben.²² Rendszerelméleti megközelítésben tehát a társadalmi rendszerre és az iskolarendszerre összpontosítok, melyben az iskolát egy társadalmi rendszer alrendszerének tekintem. Az iskola a társadalom kvalifikációs képzési nyomásának kíván megfelelni egyrészt szakmai, másrészt vallás erkölcsi szinten. Az iskolai szocializációt tekintve a fenti hármas funkcióból a kvalifikációs képzési funkciót emelem ki.²³ Itt „kvalifikáció alatt olyan készségek és ismeretek közvetítése értendő, amelyek a „konkrét” munka elvégzéséhez és a társadalmi életben való részvételhez szükségesek.”²⁴

III. Tekintettel arra, hogy a kultúra integratív, vagyis az összes eleme együtt és kölcsönösen létezik, így a kultúra részeinek egymáshoz való viszonyát is vizsgálom. A holisztikus szemléletmódot alkalmazva a rendszer bármelyik elemét vizsgálva elkülönülten nem érthető meg, egyetlen kiragadott aspektus nem értelmezhető

---

²¹ KRON 2001. 403.

²² KRON 2001. 405–406.

²³ KRON 2001. 407.

²⁴ KRON 2001. 16, 407–408.

önmagában, hanem csak egymás viszonyában. A szokások, hagyományok, magatartások csak akkor érthetőek meg, ha ismerjük kontextusukat, ha tisztázzuk egy nagyobb rendszerben betöltött funkciójukat. Az események feltárásánál, a jelenségek értelmezésénél ezért kulturális antropológiai módszereket is használtam. A témakijelölésből eredően dolgozatom interdiszciplináris, mely egyszerre alkalmazza a művelődéstörténet, neveléstörténet, kulturális antropológia módszereit.

A történeti és a recens anyagnak ötvözetéből következik az, hogy a történeti-művelődéstörténeti módszer mellett szociológiai és kulturális antropológiai kutatások módszereit és eredményeit is segítségül hívtam.